

Ազգագրային վառ յայտերով և գեղեցիկ զգացմունքներով լի են Յովհաննիսյանի բանաստեղծությունները: Եւ մենք կարգաւոր գեղարուեստական պատկերացումներով հմայիչ այդ բանաստեղծությունները մեր սրտին շատ մօտ ենք նրանց ընդունում: Եւ նրանց սքանչելի տպագրութեան տակ կարծես թաթմանալով երիտասարդանում ենք:

Արտիստէն Տրապարակի վրայ մեր առաջն է դրած բանաստեղծի Գէ իւր ձեռքով, որ ներկայացնում է նրա հաւաքական բանաստեղծությունները: Մենք այժմ վստահութեամբ կարող ենք գնահատութիւնը որակել և իսկապէս բնորոշել բանաստեղծի գեղմը: Սէրը վեհութեամբ դաշնակող եւ քրտ արուեստը եւ գրչագրութեանը երգող բնաշնորհ բանաստեղծ է Յովհաննիսյանը: Այս, նա վշտի եւ սիրոյ երգիչ է Սմբատ Եղիշահի ճման՝ բառի բուն նշանակութեամբ, իսկ հայրենասիրական մեղեդիներ հնչեցնելու մէջ մի Սբատ Իգլեհայ: Նրա բանականութեան արտաքին գոյտրութեան եւ նրանի երաժշտական ներգաշնակութեան է հասցրած եւ որ գլխաւորն է նրա յառաջադիմական ազատամիտ ուղիւնականացումը: Սակայն տանում է մեզ գաղափարական լուսածին աշխարհ, տանջուող մարդկութեան ազատասենյակ գոյտըներ ընկալանք, ներշնչելով մեր մէջ սիրոյ եւ եղբայրութեան, լուսոյ եւ ազատութեան սիրգրունքներ՝ վեհամոգիայն վշտերով ու տանջանքներով տագորտած:

Բարոյական պարտք ենք համարում անկեղծ շնորհակալութիւն յայտնելու Բագուի «Կուլտուրական Միութեան ընկերութեանը», որ ձեռնամուխ լինելով բանաստեղծի վերջին Տրապարակութիւնը ազատաց փոշու տակից եւ կորստի ծանկերից այդ թմակազգի գանձերը՝ զուտ բանաստեղծական:

Եռալակեր.

ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԲԱԼԱՍԱՆԻՍ

Պ Ա Յ Մ Ս Կ Ա Ն

ԿՐԻՐԻՈՆ ԿԼԹՈՂԻԿԱՍ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՄԱՌԹԻՐՆ ԸՆԹՈՂԱԿՆԵՐԱՐԻԹԵՐՆԵՐ
ՍՅՈՒՆՆԵՐԹԻ ԳՐԱՆԻ ՄԵՋ

Քառասունամեայ շրջան Հայոց եկեղ. Պատմութեան
574—610:

(Հարանգութեամբ)

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը

Վերջին քառասունութիւն ի վեր: Խառնիկ ներդրումնայն ինքիւր եւ Գր. Մէլիք Սոսլիւն ու Վերջին:

Աւստանէս (Բ, 4) կրօնական տեսակետով միայն նկատուած է Վերջինի գործունէութիւնը, զոր կը պատմէ այսպէս. Երբեք «Եհան Վերջին ի վեր

ձակ իւրոյ իշխանութեանն եւ ի քաղաքն իւրեանց որ կոչի Մեղիքիւն, Ժողով առ ինքն զեպիսկոպոստունն հանդերձ լաւօք աշխարհին եւ զեշխանս եւ զնախարարս, եւ նուաճէ նոքօք հանդերձ առ հասարակ զամենայն աշխարհն ընդ իւրով իշխանութեանը»: Այս ընդհանուր խօսքերէն սակայն դժուարին է որոշ բան մ'եղբայրանել:

Վրաստան խռովութեան մէջ էր, երբ կրկնց Վերջին հայրենի հողին վրայ, թէ քիչ պատճառաւ, կարելի չէ ճշդիւ բնել: Բայց որ յաջողի խաղաղել, շնորհիւ արքայից արքայի՝ Խորովի Բ. ի տուած առանձնաշնորհութեանց եւ ճիւղութեան: Այս մասին մեր տեղեկութիւնն էր քաղաքն ինքնին Վերջինի թղթէն, ուր Սմբատայ այսպէս կը նկարագրէ. «Վասն որոյ է ինչ որ այժմ եղեւ հաւատարմութիւն ի մերում աշխարհին, որ միշտեւ յաղթանակ արքայ եհաս. եւ արքայից արքայ բարեբարութեամբ արար զիս աշխարհարմակ, եւ վասն եկեղեցեաց եւ հաստայ եւ ընդ միմեանս խաղաղութիւն ունելոյ պատուէր ի վերայ արար. եւ յորժմ բարեաւ յաշխարհ կեցաւ, որ մերն Ստուած զհաւատարմութիւնն զայն ետար ի միջոյն»: Եւ «բարեբարութեան» իմաստն քիչ վերջը կը պարզէ. «Գի ազդիս որ ինչ հասեալ է ի տեւանց վասն իւրեանց բարեբարութեան», Գրքախտաբար ասով ալ ժուծ կը ճառչ զեւ իրողութիւնը, որուն լուսաւորութիւնն այնպէս հետաքրքրական է: Այլուստ (Թաւրիսի լիւն ու Մէր. 167) որչափ կ'երեւայ այս «բարեբարութիւնը» կը հայն նաեւ մասնաւորապէս Վերջինի անձին. վասն զի յիշելով Խորովու Վրաց շնորհած «բարեբարութիւնը» ներքը կը յաւելու «եւ բարի անձինս խոյ» լաւագոյն քան զամենայն ընկերաց իմոց: Այս առանձնորհութիւնը սակայն դժուարին է հաստատել թէ երբ ընդունեցաւ Վերջին. յամենայն դէպս 598—607 թ. մէջերը, Մտադրութեամբ կարգաւոր յիշեալ տողերն, կը տեսնուի նաեւ թէ Վերջին Վրաց իրեն խաղաղելու համար անձամբ ներկայացած ալ է Խորովու եւ այնպէս յաշխարհեամբ ի գլուխ հանած ամենայն ինչ:

Վերջին իւր առ Սմբատ թղթին մէջ ակնարկած «հաւատարմութեան» մասամբ իւրեւ կը յարբերէ «Խառնիկ ներդրումն» ներքո խնդիրը ի վերս, զոր այնպէս ուժգնութեամբ ջանաց լուծել:

1 Հմմտ. Հաւթ. 1907, էջ 347—350:

2 Գեղեթ թղթաց էջ 170:

3 Աղտիկ կամ Աղտիկ, զոր կը գործածէ հոս Վերջին եւ այլք: Էր զբէ առ Սմբատ. «Աղտիկ քեր եւ վառարութիւն» (Գեղեթ թղթ. 171), այլուստ անձնօթի է: Վերջին թէ պարսկական է ծագումը. հմմտ. պարսկ. azadeg-kari, ազատ, ինքնիշխան. հմմտիւ կը թուուի ասոր «աշխարհարմակը», զոր կը գործածէ Վերջին (հմմտ. եւ Սմբատից արքայ բարեբարութեամբ արար եւ զմզ յաշխարհարմակ հաւ հաստայ եւ եկեղեցեաց կարգի աւելագոյն պատուէր ի վերայ արար, զի ընդ միմեանս խաղաղութիւն եղեցի բանդի էր ինչ որ լուս. ... անդ էջ 181) — Այս ազգայնական շարկին արգելք Եւրոպայի Եկեղեցւոյն առ Վերջինէս թղթին մէջ Վերջինի համար ըստ անձերը. «Գեղեպ եւ ի ժամուս ի անոր մեծութեան իրեւ զիս ինչ յարուցեալ ...» (անդ էջ 193):

Այս ուրիշ շատ կողմանէ նշանակալից՝ բայց ցայսօր ոչ բաւականութեամբ պարզութեամբ խնդիրը կարեւոր է ընդարձակօրէն առնելու հոս ի նկատի:

Հիներն խոսքի կ'անուանէին Պարսկաստանի հիւսիսային կողմէ տարածուած խոսքաւոր երկրին բնակիչներն: Քրիստոնէայ կենդրոնէն հեռու այս երկիրը, թէեւ Գ. դարէն ի վեր մուտ կրցաւ գտնել քրիստոնէութիւնը, բայց երկրին արտաքին կարգի օտարադէն ազդեցութեանց ենթակայ ըլլալուն, բնակչութիւնն եղած է միշտ անհամար բարոյք, խաբեայ եւ սնահաւատ, որով շրջակայ քրիստոնէաներէն նկատուած են միշտ արհամարհանօք, իբրեւ այսնդաւոր են: Այնպէս որ Ե. դարու վերջերն Ղ. Գարպէցի խօսելով Ղեւոնդեանց պատմութեան մէջ գեր կատարող խուժիկ վրայ կը գրէր. «զոր անուանել յայտ՝ հեռէ խուժիկ ծանրանալ» (էջ 104):

Վաճառականութեամբ կը պարապէին ընդհանրապէս. եւ այս արեւատով կը յաճախէին ստեղծ Պարսկաստանի, Հայաստանի եւ Վրաստանի շահաստաններն, կ'ընդելանային նաեւ այս երկիրներու լեզուներուն: Արդէն երանելի խուժիկին Գարպէցոյ թով այսպիսի մէկն էր. «ըստ օրինի վաճառականութեան շատ անգամ ճանապարհորդեալ է ի Հայո, որ եւ զեղու հայերէն խօսից քաջ տեղեկաբար գիտէր» (էջ 94):

Խուժիկները Ջ. եւ Ե. դարուց հայ մասեւորացեալ թով առ հասարակ գաւառութեամբ «նշապալան» կը ներկայանալ, թէեւ գաւառած վարդապետութիւնին կարի այլազգ կը նկարագրուի, քան որ եր. Ե. դարու նշատորի վարդապետութիւնը: «Ղեւոնդարաւան» յորջորդումն յառաջացած է ապահովապէս Ջ. դարուն մերիններու թով տարածուած այն կարծիքէն, թէ նշատոր Փոքր Թեոդոսէն այս կողմեր արտորուած է. կարծիք մը, որ իւր բողոքովին անհիմն ըլլալուն հանդերձ արագազանգ գտած է նիւթսէ Բ. Աշտարակեցոյ, Յովհ. Բ. Գաբրիէլեանցի թղթերու: Եւ կայսերաց գրոց մէջ: Յիւրակներն սակայն «նշատորական», անուան ներքեւ իմացած են միշտ Մանեքեցիները¹, ինչպէս բացայայտ կը տեսնուի ներ-

սէս Բ. թղթէն եւ Կիր. Գանձակեցիէն (էջ 29), Պարսկաստանի հիւսիսային կողմերն արդեամբ ալ տարածուեցան Մանիի հետեւողք Գ. դարէն ի վեր, որոնք վարակեցին իրենց ամբարշտ պարզապետութեամբ բովանդակ այն կողմերն եւ խուժատանը: Խուժիկներն վաճառականութեան պատուական գեղեցիկով այլեւայլ քաղաքներ հաստատեցին իրենց «Ժողովարան»ներ եւ նաեւ քրիստոնէաներէն որսացին իրենց աշխուղն մարդիկ: Ջ. դարու առաջին կիսուն այս ոճով մտան նաեւ Հայաստան, յատկապէս Գուրն եւ հաստատեցին հոն իրենց ժողովարանը². զոր գեղեցիկն եւ մանր կը պատմէ ներսէն Աշտարակեցի իւր թղթերուն մէջ այսպէս. «... վասն շար աշտոյղին խուժկաց նշատորականաց, զորս նպովեաց սուրբ Հոգին ի ձեռն որբոց ողբալիս ապիսկոպոսաց... (երեք Տիեզ. Սինեզուոսաց), որոց անձեալ զնշատոր խեղճին ի բաց ընկեցին, արարեալ զնա հալածական յաւտար աշխուղ ի կողմանս Մծեանցուց, զորս երթեալ խմբեաց շարադիւտ արուեստի իւրով զոգիւն նոցա» արարեալ զնոսա փշաբերս եւ խաւարաբնակս, յոր ըմբռնեցան եւ կողմանքն խուժատանն, յորոց ոմանք հասեալ յառաջադն յայտարար մեր, վաճառաշահութեամբ կեցին ընդ հարսն մեր եւ ընդ մեզ, միաբանութեամբ ի մեր եկեղեցոյ խորտոխներով զնիւթսէսն միահասու ընդ մեզ, իւր ի տունն եւ յեւթներորդ ամի խորտոխ արքայից արքայի, ի մարգարտութեանն Նիհորաւանայ, արարին իմն շինած յանուն Մանածհրհի Ռաժիկի³... եւ ապա անուանեցին զնա խեղճ ժողովարդութեան իւրեանց: Ամին եւ վարդապետս առաւորող կորստեան ինքեանց, որս եկեալ ձեռնարկեցին զապականութիւն իւրեանց բերելով ի սուրբ եւ ի ճշմարիտ հաւատ մեր. եւ պատրելիքի ի ժողովարդականաց աղիտաց պարս եւ զկանայս 1. հաւորդիքը հաւատայ յաղտեղութեան անուանալով յոցա:

Հմտ. եւ Ե. Օմեցույ Ըրթիքի Պատգի. ճառ ուր յայտնադես նշոյնացուած են երկու անուանքս:

1 Պատգիութիւն կ'անուան սակէ Մէք. Ասորոյն խորքերն, որ Յուստինիանոս Բ. ի (մմ 527-565) օրով եղած հերձուածներն թուելով կը գրէ թէ Բորբորիանոք, այս է Մանեքեցի Պարսկաստանէն վաճառուելով Հայաստան եկան, եւ հոն սորբ եւ կանայք կրօնաւորական եւ զգեստներ հագած քրիստոնէայ կը կոչուարէին, մինչդեռ ի ծանօթ ամէն պղծութիւն կը գործէին. Հմտ. Ed. Chabot I. p. 248-249.

2 548ի ժամանկ կ'իշխայ Ս. Յիզկիարիսի Նահապետկութիւնը ի Գուրն, որուն հետ խաչ համառը երկու մահապարտներն մին էր 4 ի խելովս, խուժկաց. Վարդ. Ե. վկայար. Բ. 129:

3 Հմտ. Գ. Տեր-Մկրտիչան, Գրիգոր Մանածհրհի Ռաժիկ, Միհրան տահմից. Վաղարշապատ, 1902, 88 էջ 26: Մտադրութեան արժանի է որ Մանածհրհի խուժիկ նշատորական վրայ մը կը թուի, որով մասնաւորապէս յարգութեան արժանացած է Հմտ. էջ 161:

4 Ի միջիւրէն միջդարութեան առ եպիսկոպոսունոյն կը գրէ ներսէս. «վասն անձեալ խուժկաց նշատորականաց, որ եկեալ բնակեցան յաղտեղսն մերս՝ պատճառ վաճառաշահութեան, եւ այժմ արհաւիր արշաւել անձեմարս արուեստի իւրեանց ցոգիս մեր աղքեցիքն. մինչեւ իւրեանց պղծութեան հաւատայ առաւորքս վրայդարտ անձեալ» Գրիգ. Քալի. 70:

1 Բարձրէ կաթողիկոսն միայն ճանչցաւ Արդիշոյեան խուժիկն եւ իւր ընկերները «ուղղափառ» Հմտ. Գիլի Թ. 47:

2 Գիլի Թ. 70, 72, 79:

3 Անանուս Ժամանակագրութիւն, էջ 60, «Հաւածակաւ տարին զնշատոր ի կողմանս Մծեանցուց, որոց յարցեալ ի խուժատան յարեւելոյ (sic), եւ էջ 63. «Եւ հրամանեալ թագաւորն քարուն ցանել զնշատոր, զի կենդանի էր ի կողմանս խուժատանի»:

4 Ձայս կարելի ըլլայ թերեւս մեկնել Հիշոյանոյն էրթի մէջ Մանեքեցուց վերադարձած վարդապետութեան նշատոր մորթութեան հետ ունեցած աղբիւրէն. «Մանեքեցիք. որոնք Մանեայ պարսկի աշխիւրդը էին եւ պաշտնէ զարգալն եւ զուստն եւ զստանգը: Եւ երբեմն յարեալն եւ ասն. լուսիկ արեւիկ քաղցրիկ, լի եւ տեղեքոք: Ձի քրիստոս զարեգակն խառնակն եւ զաւայ երկրպագանն եւ զքրիստոս Կրօնի իրեւել եւ ի յալեալ ոչ ընդունին: Երկու իշխանութիւն (ծղղի) ասն՝ շար եւ բարի եւ զձեռն կտակն հայհայեմ» (Հրտ. Յոսիան) էջ 127-128):

manus occidens, per unctionem vero sancti chrismatis ad ingressum ecclesiae catholicae oriens reformat. Monofisitas vero et alii, ex sola vera confessione recipit, quia sanctum baptisma, quod sunt apud hereticos consecuti, tunc in eis vires emundationis accipit, cum vel illi per inpositionem manus Spiritum sanctum acceperint vel isti per professionem verae fidei sanctae et universali ecclesiae visceribus fuerint uniti. Hi vero haeretici qui in Trinitatis nomine minime baptizantur, sicut sunt Bonosiaci et Cataphrigae, quia et illi Christum dominum non credunt, et isti sanctum Spiritum perverso sensu esse quendam pravam hominem Montanum credunt, quorum similes multi sunt alii, cum ad sanctam ecclesiam veniunt, baptizantur, quia baptismum non fuit, quod in errore positi in sanctae Trinitatis nomine minime perceperunt.

Nec potest hoc ipsum baptisma dici iteratum, quod, sicut dictum est, in Trinitatis nomine non erat datum. Nestoriani vero quia in sanctae Trinitatis nomine baptizantur, sed eos iudaicae perfidiae similes incarnatione unigeniti suae hereseos error obscurat, ad sanctam ecclesiam catholicam venientes de verae fidei firmitate et confessione docendi sunt, ut unum eundemque Dei et hominis filium, Deum dominum Jesum Christum credant, ipsum existentem in divinitate ante saecula, et ipsum factum hominem in fine saeculorum, quia „Verbum caro factum est et habitavit in nobis“. Verbum vero carnem dicimus factum non immutando quod erat, sed suscipiendo quod non erat. Incarnationis enim suae mysterio unigenitus patris nostra auxit, sua non minuit. Una itaque persona est verbum et caro, sicut ipse ait: „Nemo ascendit in caelum, nisi qui descendit de caelo, filius hominis“. Qui filius Dei in caelo, erat filius hominis, qui loquebatur in terra. Hinc Johannes ait: „Scimus, quia filius Dei venit, et dedit nobis sensum“. Qui nobis quem sensum dederit, illico subjungit: „Ut cognoscamus verum Deum“. Quem hoc loco verum Deum insinuat, nisi patrem omnipotentem? Sed quid etiam de omnipotente filio sentiat, adjungat: „Et simus in vero

filio eius Jesu Christo. Ecce ait verum Deum patrem, verum filium ejus Jesum Christum. Quem verum filium quid esse sentiat, apertius ostendat: „Hic verus Deus et vita aeterna“. Si igitur juxta errorem Nestorii alius verbum atque alius esset homo Jesus Christus, qui verus est homo, utique verus Deus non esset et vita aeterna. Sed unigenitus filius verbum ante saecula factus est homo. Hic est ergo verus Deus et vita aeterna. Certe cum hunc sancta virgo conceptura esset et loquentem ad se angelum audiret, ait: „Ecce ancilla Domini, fiat sicut dicis“. Quae cum eum concepisset, et ad Elisabeth cognatam suam pergeret, ab eadem Elisabeth protinus audivit: „Unde ego digna, ut mater domini mei veniat ad me? Ecce eadem virgo et ancilla Domini dicitur et mater. Ancilla enim Domini, quia verbum ante saecula unigenitus aequalis patri, mater vero, quia in eius visceribus ex sancto Spiritu qua eius carne factus est homo. Nec alterius ancilla, alterius mater, quia dum unigenitus Dei existens ante saecula ex eius utero natus est homo, investigabili miraculo facta est stancilla hominis per divinitatem et mater verbi per carnem. Non autem prius in utero virginis caro concepta est et postmodum divinitas venit in carne, sed mox verbum venit in utero, mox verbum servata propriae virtute naturae factum est caro. Et perfectus homo, id est in veritate carnis et animae rationalis, natus est per unctionem virginis filius Dei. Unde et unctus prae participibus dicitur, sicut psalmista ait: „Unxit te Deus Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis“. Unctus quippe est oleo, dono videlicet Spiritus sancti. Sed prae consortibus unctus est, quia omnes nos prius peccatores homines existimus et postmodum per unctionem sancti Spiritus sanctificamur“. Ipse autem qui existens Deus ante saecula per sanctum Spiritum in utero virginis homo conceptus est in fine saeculorum, ibi ab eodem Spiritu unctus est, ubi conceptus. Nec ante conceptus est et postmodum unctus est, sed hoc ipsum de Spiritu sancto ex carne virginis concipi a sancto Spiritu ungueri fuit. Hanc igitur veritatem nativitatis eius, quicumque a per-

verso errore Nestorii revertuntur, coram sancta fraternitatis vestrae congregatione fatentur eundem Nestorium cum omnibus suis sequacibus ac reliquis hereses anathematizantes. Venerandas quoque synodos quas universalis ecclesia recipit se recipere et venerari promittant, et absque ulla subitatione sanctitas eos vestra servatis eis propriis ordinibus in suo coetu recipiat, ut dum et per sollicitudinem occulta mentis eorum discutitis atque eos per veram scientiam recta, quae tenere debeant, docetis et per mansuetudinem nullam eis contrarietatem vel difficultatem de propriis suis ordinibus facitis, eos ab antiqui hostis ore rapiatis et tanto vobis apud omnipotentem Deum aeternae gloriae crescat retributio quanto multos colligitis, qui vobiscum in Domino sine fine gloriantur. Sancta itaque Trinitas orantes pro nobis sua vos protectione custodiat vobisque in amore suo dona adhuc multipliciora concedat.

Data die X^a kalendarum Juliarum indictione IV.

Թղթոյս կարեւոր բովանդակութիւնն թարգմանաբար է հետեւեալը .

“Գրեգոր Վերիննի՛ բաղկոպոսի եւ այլոց Լպիկապոսաց կաթողիկէ եկեղեցւոյն որ ի Վիրս”:

Որովհետեւ սիրոյ տալեն հետաւ որ բան չկայ, գտնուք, որ տեղեաց բացարձակութիւնը կը բաժնէ, թուղթը կը յօդէ՛ Առաջիկայից բերողը (թղթաւորը) Գալով առաքելոց զխաւսրին Պետրոսի եկեղեցին, պատմեց թէ 26ր Եղբայրութիւնն առ մեզ թղթով յանձնած էր իրեն, եւ թէ անմիջ Երուսաղէմ ուրիշ իրաց հետ կորուսած են: Որոնցմով, ինչպէս ըստ նա, կը խնդրէք եղբր տեղեկանալ, թէ աղքատ այն քահանայք եւ ժողովուրդք, որոնք Նեստորի աղանդոյն մէջ ինկած են, երբ դառնան առ մայրն ամենայն բնաբնոյ, յեկեղեցին կաթողիկէ պէտք են մկրտել թէ պարզապէս մկրտ ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութեամբ նորին մօրն եկեղեցւոյ որդւոց թուոյն մէջ խառնուին: Ասայս կը պատահանէ Ս. Գրեգոր. “Հին Հայրերէն սորված ենք որ անոնք որ հերետիկոսութեան մէջ յանձն Ս. Երբրդութեան մկրտած են, երբ ուզեն ի ծոց եկեղեցւոյ դառնալ, կ’ընդունուին կամ օծմամբ մկրտնի (unctione chrismatis), կամ գրութեամբ ձեռաց եւ կամ պարզ դաւանութեամբ հա-

ւատոյ: Այսպէս Արեւմուտք Արիանոսներն կ’ընէ զգիտելի գրութեամբ ձեռաց, իսկ Արեւելք օծմամբ մկրտնի: Եւ Միաբնեւոյք եւ այլք պարզապէս ճշմարիտ դաւանութեամբ: Վասն զի սուրբ մկրտութիւնն, զոր պնդակից ի հերետիկոսութեան ընդ դառնած են, ի ռոտմէք ստանալ զորութիւնն սրբայուցանելոյ, երբ անոնք ճշմարիտ հաւատոյ դաւանութեամբ սուրբ եւ ընդհանրական եկեղեցւոյ որդւոց հետ կը միանան: Բայց այն հերետիկոսները, որոնք յանձն Ս. Երբրդութեան չեն մկրտուի, ինչպէս Բոնոսիակը (Bonosiaci) եւ Կատափրիգը (Cataphrigae), (որոնք Քրիստոսի չեն հաւատարմ եւ զՍ. Հոգին զՊնտաոնոս ի համարին,) որոնց ճմանք շատ են, երբ դան ի ծոց եկեղեցւոյ, պէտք են մկրտուի, վասն զի այսպիսեաց մկրտութիւնն մկրտութիւն չէ քանի որ յանձն Ս. Երբրդութեան չի տրուի: Գալով Նեստորականաց, անոնք վասն զի յանձն Ս. Երբրդութեան կը մկրտեն, բայց Հէկից անհաւատութեան ճմանով Միածնին մարմնաւորութեան չեն հաւատար, երբ դառնան ի սուրբ կաթողիկէ եկեղեցի, պէտք են լաւ մը սորվիլ ճշմարիտ հաւատոյն ստուգութիւնն եւ դաւանութիւնն: ... Հոս Սրբազան Քահանայապետ որ զին համառօտիւ Նեստորի մկրտութեան ջրովն եւ կաթողիկէ վարդապետութիւնն Մարգարէութեան նկատմամբ, իբրեւ ուղեցոյց Պրայ կաթողիկոսի ձեռքը, զոր աւելորդ կը համարին ի մէջ բերել: Կը թարգմանենք նաեւ թղթոյն վերջին մասն որ նշնակէ արժանի մտադրութեան եւ ահաւարիկ:

“Արգ անոր (Քրիստոսի) ծննդեան այս ճշմարտութիւնը, անմեղ որ Նեստորի թիւր մկրտութեանն կը դառնան 26ր Եղբայրութեան սուր ժողովոյն տալեն դաւանին, եւ յոյն ինքն զՆեստոր ամեն անոր հետեւողներուն եւ միւս հերետիկոսութիւններն նպովեն: Խառնաան ընդունել եւ յարգել այն ամեն սուր ժողովներն, զորս ընդհանրական եկեղեցին կ’ընդունի. եւ առանց որ եւ իցէ տարակուսի 26ր Սրբութիւնը կրնայ ընդունել իւր ժողովրդեան մէջ զանոնք՝ պահելով անոնց յատուկ կարգերն (առիմաններն), որպէս զի թէ հոգաբարձութեամբ անոնց մտաց ծածուկները պարզս, եւ թէ անոնք ի ձեռն ճշմարիտ գիտութեան այն ամեն ուղղութիւններն, զորոնք պէտք են պահել: Սորովեցեն են թէ քաղցրութեամբ անոնց որ եւ իցէ հակառակութիւն եւ գժաւարութիւն շարունջանաւ իրենց յատուկ կարգերու (առտիճ.) նկատմամբ, զանոնք հին թշնամոյն բերեն յապիշակեմ եւ պնշտի 26ր ամենակարող Աստուծոյ քով յաւիտեական փառաց վարձքը կ’աճի, որովմ որ շատերը ժողովն, որոնք 26րդ հետ ի ՅԵր անխաճան պիտի փառաւորուին: Ասոր համար Ս. Երբրդութեան իւր պաշտպանութեամբ գեղեց պահպանել, եւ ձեզ ի սէր իւր այժմէն իսկ բազմապատկի տուր շնորհէ: — Տուեալ ի Ժ. աւուր Կաղանդաց Բուլեայ. ի Գ. Ինդիկտիսնի, 61

Թղթոյս գրութեան տարին է 601, ամիսն եւ օրն տարակուսական է՝ ձեռագրաց անմիաբանութեան պատճառաւ. գրուած է Բուշիսին կամ հաւանականագոյն եւս Բուշիսին:

1 26րդ տարին անի Quirio, Quirio, Quirio, Quirio, Quirio.
2 26րդ տարին անի Hiberia, Iberia, Hibernia, Ibernia.

թէկն կ'ոճէ եւնէ Այս իմաստով կարգուցած է
 Կիւրիան թուղթը, եւ բողոքած, երբ Արքայաժողով
 արհը իմաստներու տարած է. Մովսէս իւր թղթին
 մէջ, կը գրէ Կիւրիան, կը խօսէ: «Վասն զնետա-
 րակաւորն ընդունելոյ, այլ ոչ եթէ վասն հաւատոյ
 ինչ իրաց, թէ չէր ուղղահաւատ, որպէս զոր իսկ
 զբնջէն»¹⁾: Այս իմաստով կ'իմանայ եւ վերջանէս
 Քերտոյ, որ կը գրէ առ Պետրոս. «Երանելի հայ-
 րապետն մեր Մովսէս գրեաց յաշխարհդ հոռա-
 նալ եւ խաժիկ շնչակոկորդն խաբէութեանց.
 առ աւելագոյն եւս պարտիքը յանձնելն ժողովոյն
 Բողոքիչն ի հայհայտութեանց» (հոռանալ, էջ
 136):

Կիւրիանի այս բնթղթին հետ լիով կը հո-
 մաճարին իւր այլ եւ այլ առթիւներու մէջ խոս-
 ատվածները: Այսպէս առ Արքայաժողով կը գրէ
 (Գ. Թղ. 167 — Ուխտ. 76). Եւ որ գրեալ էր
 (22եր) թէ յառաջագոյն երանելի հայրապետն մեր
 Մովսէս գրեաց առ ձեզ մեղադրութիւն յաղագո
 հաղորդելոյ ձեր բնթղթին, ընդ որս չէր աւրել,
 եթէ վասն խաժիկացն աւել, մեր յայնժամ ընդ
 աշխարհի իորհելով՝ հանդերձ եպիսկոպոսոց ա-
 թնակցութեա իմովք եւ լաւօք աշխարհիս, եւ
 որպէս աւրելը հրամայել, ոչ ի բաց ընկենալ,
 այլ բնթղթին՝ որը գաւնան ի շարութեանէ ինչ եւ
 կամ ի հերձուածոց յապաշխարութիւն, այն
 իրաւք ընդունելութիւն արարաւ: Այլ յորժամ
 զիտացաք թէ նոցա դիտատվանութիւնն ստու-
 թեանք արարին եւ անդրէն յիւրեանց տիպիս շա-
 րութեան գործեալ կործանեցան, նորովչոք ցոռ-
 սա, եւ ի բաց կործանեցաք ի կաթողիկէ եկեղե-
 յոյն, եւ ի մէջ յորիստեկն: Այժմ նոցա ողջն
 ոչ զբ իշխէ առաւ, թէ յիւրաք մերժեց նա նե-
 տորականները եւ զշնչակոկորդն, կը վկայէ Արքա-
 Յամ (Գ. Թղ. 194):

Ասկայն հաւ քննութեան արժանի կէտ մը
 կայ. որքեօք Կիւրիան առաջին անգամ Մովսիսի
 իմովն լռեց թէ ի վերս խաժիկ նետորական-
 ներ կան եւ թէ իւր ձեռնադրածն ալ անոնց
 իմովն է: Առ այս մեր պատասխանն ժխտական է
 բայտ որով՝ պատմագիրք արգէն վերը: Կիւրիան
 իմացած էր արդէն իւր սխալները, երբ բնթղ-
 ւեցաւ Մովսիսի թուղթը: Առ այս ապացոյց է
 Կիւրիանի առ Մովսէս գրած թղթին սա խօրըր
 «Իսկ մերժեցաք զ՝ա ի մէջ, ինչպէս եւ բովան-
 դակ թղթին բացատրութեան ոմը: — Ուխտա-
 նէս այլոցդ կը հասնայ մինչեւ ցոյցմ խաժիկաց
 մասին ի մէջ բերուածները: Իբր թէ Կիւրիան չհա-
 մարձակելով Մովսիսի երախտեաց հանդէպ ա-
 պատարար գտնուիլ, շանաց պատ ի պատ բանիք
 հատուր ձերութիւն թողնելու թէ հնապանդելով
 բաժնեկրան՝ մերժած է զեպիսկոպոսը, «Թէպէտ
 եւ ի ծածուկ ցնա ունէր, «եւ բնա ոչ մեկնէր ի
 նմանէ» (Ուխտ. 15) մինչեւ Մովսիսի մահը, իսկ
 այնչես հետեւ աներիկ զ աղատագրէ մէջտեղ հա-
 նած: Աւելորդ է երկուր խօսիլ հետեւութեանս
 ստուգութեան վրայ, որ լիկ անմահկան կարծիք
 էրստ ախորժանաց շիւտած գուրկ որ եւ իցն բա-

նաւոր հիմն, որուն կը հասնաւին նոյն իսկ Արքա-
 Յամ, երբ կը գրէ իւր շընթարկանին մէջ. «Եւ այդ
 իսկ ստատանուն կոպեալ գլուխ եկեղեցոյն վրայ,
 ի նմին ժամանակս խոտորով տրբայից ապրայի
 որդոյ Որհմադրի, բնիկաւ ի նիտորիս ուսմա-
 նէն եպիսկոպոս գտնէ, եւ ի նոյն նպաստը վեր-
 քաւնէ զնիւն գլուխ տաւ, յառաջ ունելով զԲողոքի-
 չնիս անոն, ապա թէ իւր եւ զայն ձերեալ. զի
 միտ մեղադրն պահեցին, եւն (էջ 134 — 5):

Աւելորդ է նոյնպէս երկուր զիայ տառով
 Արքայաժողով տողերուն քով. Հայոց Կաթո-
 ղիկոսն չի կրնար զանապանել խաժիկ նետորակ-
 կանաց եւ Հռոմոց զաւանթութիւններն Կիւրիան
 ի նոյն հայհայտ վարապետութիւն, անհա-
 տար եղաւ, զոր այնպէս շարաշար հաղածեց. այս
 գարմանայի չէ նկատելով ժամանակի ոգին: Նոյն
 ոգով կը գրէր նաեւ դարուն հաշակեալ Քերտոյ
 վերջանէս առ Պետրոս թէ «առաւելագոյն եւ ոչ
 քան ի իս. նետատարականց» յանձնել ժողովոյն
 Բողոքիչն ի հայհայտութեանց, սպառ եւ փոխել:

(Ը-բ-ն-ի-ի-ի)

Հ. Ն. ԱՅԻՆՈՒՆ

ՍԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՏՐԵՐԵՆ ԵՐ ԲՈՒՐԵ ՏԻՄՈՒԷՍ ԿՈՒՐԵ
 ՏՈՒՐՈՒՐԻՍԻՍԻՍԻՍ

(Ը-բ-ն-ի-ի-ի)

48. ՅԵՐԵՂԵՐԵՆԻՆ:

Քանիկ այլ գոյութիւն Ագամի յերկր
 ոտեղծեցելոյ, իսկ այլ Եւայի ի կողմ եղելոյ, եւ
 այլ Հարալի զի շերտ-շերտ-իւնէ. Տիմոթ. էջ 192:

Ըստ իս բառին վրայէն ջըջեալ է աւելորդ
 շ նախդիրք. յերեւելու-թէն բացատրական է երե-
 շերտ-իւն բառին: Եւ թէ եւ կոպեալ թեմաք քիշ
 մը մով է, ասկայն յայտնի կ'երեւայ որ երեւ
 կուրք, աղարբքի ցաւ դառնէ կոպեալած է եւ կը
 նշանակէ «երկանց ծնունդ»:

49. Ն-ի-ի:

Աւեր Պետրոս թողեալ զամենայն եւ հե-
 տեւեալ Որդոյ Մարգարէ մատանիքն, եւ հաղա-
 նէր՝ զի՜նչ վասն այսորիկ ձեր նոցա. իսկ Որդ
 Մարգար խոտացաւ նոցա շերտ-իւն եւ զգերաբաւան
 ձերիկ ի հանդերձս յաւաքներին: Տիմոթ. էջ 222:

Արհամարհեցան հայրանցն ազանգը, առա-
 յելական աւանդութիւնք անարգեցան, մանկա-
 գունացն մարդը զիւր յեկեղեցւոյ քաղաքա-
 ւորեն. արեւատարանն այստ հետեւ, ոչ աստե-
 ւածաբանն մարգրիկ. աշխարհի իմաստութիւն
 շերտ-իւն բերէ, մերժելով զպարծանս խաժիկ
 Տիմոթ. էջ 255: